

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА, СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

УДК 343.98

**ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

Ващук О. П.

*Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

У статті розглядається тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. В роботі досліджується використання невербальної інформації відносно проведення чотирьох взаємопов'язаних стадій відповідно до етапів проведення слідчої (розшукової) дії. Особлива увага приділяється невербальним проявам, що передають справжній емоційний стан особи, які вона намагається приховати.

Ключові слова: невербальна інформація, слідчі (розшукові) дії, тактика, орієнтуюча інформація, прийоми верифікації.

Постановка проблеми. Питання використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій виникло одночасно з питанням використання вербальної інформації. Досліджено питання відносно факторів, що впливають на деформування вербальної інформації в криміналістичній літературі, і надані практичні протидійні рекомендації. А от дослідження невербальної інформації вимагає до себе більш щільної уваги. Тому є важливим аналіз тактики використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Стан дослідження. Науковому розгляду питань невербальної комунікації в розслідуванні злочинів присвятили свої праці вчені Алфьоров Ю. А., Гетьманов О. Г., Горюнов В. Є., Бегунова Л. А., Белкін Р. С., Булгаков В. Г., Васильєв О. М., Єнікєєва М. І., Комісарова Я. В., Лаговський А. Ю., Образцов В. О., Ратинов О. Р., Селіванов М. О., Семенов В. В., Рзаєв Т. Ю. та ін.

В той же час *мета і завдання статті* полягає у тому, що, незважаючи на розмаїття прийомів та рекомендацій щодо шляхів і способів використання вербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій, невербальні прояви людини вимагають до себе в цьому напрямку дослідницької уваги. Сьогодні залишається недостатнім дослідження невербальної комунікації в межах інших галузей науки, а варто ці знання узагальнити та синтезувати для практичного використання в розслідуванні злочинів.

Виклад основного матеріалу. Слідчі (розшукові) дії одночасно є засобом виявлення, збирання, фіксації і перевірки не тільки доказової, але й орієнтуючої інформації, яку слідчий отримує від учасників кримінального провадження за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій змінюється залежно від характеру задіяних засобів та прийомів криміналістичної техніки [1, с. 133]. В свою чергу, криміналістична тактика – це система наукових положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації і планування досудового розслідування і судового провадження, направлених на збір і дослідження доказів [2, с. 451].

Для детального та ефективного використання невербальної інформації варто її поділити на чотири взаємопов'язані стадії відповідно до етапів проведення слідчої (розшукової) дії:

- використання невербальної інформації на стадії підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії;
- використання невербальної інформації на робочій стадії слідчої (розшукової) дії;
- використання невербальної інформації на завершальній стадії слідчої (розшукової) дії;
- використання невербальної інформації на стадії оцінки отриманих результатів проведення слідчої (розшукової) дії.

На етапі підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії, в процесі вивчення слідчим даних щодо кримінального провадження, її обставин, відомостей щодо учасників, невербальна інформація виконує орієнтуючу роль. В рамках попереднього вивчення зовнішніх і внутрішніх складових учасників кримінального провадження, в тому числі завдяки постійному аналізу їх емоційного стану слідчий отримує відомості не тільки про зовнішній, уявний образ учасника (який він охоче сам демонструє), а й про його справжній, внутрішній світ, який не завжди легко розпізнати навіть професійному верифікатору.

Відомості про властивості і стани учасників, отримані слідчим у ході детального миттєвого аналізу їх вербальних і невербальних проявів на робочій стадії слідчої (розшукової) дії, сприяють орієнтуванню слідчого в ситуації і вибору їм оптимальної лінії власної поведінки для вирішення окремих завдань.

На цій стадії варто використовувати такі методи пізнання, як:

- спостереження;
- розмова;
- експеримент [3, с. 217-220].

Застосування цих методів пізнання сприяє точності та своєчасності діагностики інформаційного стану учасників слідчої (розшукової) дії, полегшує встановлення подальшого контакту з ними, допомагає виявити їх дійсне відношення до обставин події, створює передумови для ранньої діагностики різних рівнів та напрямків протидії у встановленні істини, сприяє точності керуючого впливу слідчого на психіку і поведінку усіх учасників слідчої (розшукової) дії, незалежно від їх процесуального статусу.

Але не варто розраховувати на те, що внутрішній стан людини легко розпізнати і тим більше – дослідити. Отримані дані під час слідчої (розшукової) дії обумовлюються наступними факторами:

- здатністю слідчого до своєчасної організації власної поведінки та її зовнішньої форми, постійного контролю процесу проведення слідчої (розшукової) дії;
- здатністю слідчого до планомірного, комплексного і цілеспрямованого вивчення особистостей всіх учасників до початку проведення слідчої (розшукової) дії на стадії підготовки;
- здатністю слідчого до планомірного і цілеспрямованого спостереження за всіма учасниками під час слідчої (розшукової) дії для збору, фіксації і дослідження поки не встановлених та не підтверджених даних;
- здатністю слідчого до оцінки та використання наявної і встановленої під час слідчої (розшукової) дії даних щодо учасників.

Вивчення криміналістичної літератури та аналіз слідчої практики дозволяють зробити висновок, що нерідко конфліктна ситуація під час проведення слідчої (розшукової) дії, супутня процесу розслідування, обумовлена негативними причинами суб'єктивного характеру. З цього випливає рекомендація щодо постійної уваги і контролю слідчого до проявів власної поведінки. Нормальні взаємини слідчого з учасниками слідчої (розшукової) дії можуть скластися тільки тоді, коли останні будуть бачити в слідчому психічно врівноваженого професіонала, який поважає інтереси оточуючих.

Рекомендація слідчому з приводу контролю за проявами власної поведінки, незважаючи на її очевидність і поверхневу ясність і простоту, досить складна в плані реалізації під час слідчої (розшукової) дії. Будь-яка людина практично не має зворотного зв'язку з невербальними проявами свого тіла, тобто він може тільки уявити себе з боку, свої рухи тіла, жести, міміку обличчя.

Однак це не означає, що слідчий завжди повинен прагнути до абсолютного придушення будь-яких своїх невербальних проявів. Слідчий, враховуючи оточуючу обстановку, одночасно адекватно реагує на всі подразники з тактичним використанням всього спектра засобів невербального спілкування: міміки обличчя, жестикуляції, пози, мізансцени, артикуляції, що буде сприяти підтриманню результативного спілкування.

Також використання і розробка прийомів підстроювання, що уявляється у своєрідному копіюванні, приведення у відповідність швидкості, гучності і тону вербальних і невербальних сигналів надають слідчому можливість своєчасного налагодження контакту з іншими учасниками кримінального провадження. Демонстрація «копіювання» виявляється не тільки ознакою тісного взаємного контакту, але й засобом його встановлення і подальшої підтримки, що є ознакою позитивного налагодженого контакту у формі подібності сигналів спілкування.

Звідси випливає, що будь-якій слідчій (розшуковій) дії повинна передувати бесіда слідчого з учасниками на різні теми, тактичною метою якої і є встановлення психологічного контакту, виявлення та вивчення буденної поведінки, особливостей вербальної та невербальної комунікації, емоційних проявів при розмовах на буденні теми, що не стосуються безпосередньо предмета та мети слідчої (розшукової) дії. Тривалість і тематика таких бесід визначаються суто індивідуально і залежать від наступних факторів: кримінального провадження; виду слідчої (розшукової) дії; мети проведення слідчої (розшукової) дії; предмета дослідження слідчої (розшукової) дії; кола учасників слідчої (розшукової) дії; ступеня інтелектуального розвитку слідчого;

емоційного стану слідчого; дослідження слідчим особистості учасника слідчої (розшукової) дії; ступеня інтелектуального розвитку учасника слідчої (розшукової) дії; емоційного стану учасника слідчої (розшукової) дії; психологічного контакту між слідчим і учасником слідчої (розшукової) дії; окремо емоційного контакту між слідчим та учасником слідчої (розшукової) дії; процесуального стану учасника слідчої (розшукової) дії та його відношення до злочину; інше.

У той же час варто виділити і розробити найбільш типові інформативні теми попередніх бесід з врахуванням вищеперелічених факторів. Саме це викликає неабиякий інтерес з боку науковців у їх розробці, тестуванні та використанні у практичній діяльності при розслідуванні злочинів.

На стадії підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії необхідно підготувати до використання додаткові засоби фіксації: аудіозапис, відеозапис тощо [4, с. 68-82].

На робочій стадії слідчої (розшукової) дії необхідно застосовувати техніку ведення дії, що складається з врахування психологічної закономірності при мимовільному несвідомому наслідуванні всім змінам пози і загального стану учасників дії. На цій стадії слідчий повинен діяти по стратегічному алгоритму, розробленому ним на підготовчій стадії, дотримання якого забезпечить встановлення та підтримання психологічного контакту в будь-яких ситуаціях. Даний стратегічний алгоритм носить різноманітний, індивідуальний і ситуативний комплекс психологічних і тактичних умов, причин і впливів, центрів їх перетину, і вимагає проведення підготовчих організаційних робіт. Складовими алгоритму є: психологічні методи; психологічні рекомендації; психологічні прийоми; психологічні правила; тактичні методи; тактичні рекомендації; тактичні прийоми; тактичні правила.

Слідчий на робочій стадії слідчої (розшукової) дії має можливість оцінити ситуацію, що склалася і обирати за власним бажанням необхідні та ефективні для даного етапу методи, прийоми, правила.

В залежності від ситуації, що складається (конфліктна, безконфліктна) [5, с. 51-60; 6, с. 301-303] одним з обов'язкових правил успішної роботи слідчого є діяльність по діагностуванню інформаційного стану учасників слідчої (розшукової) дії щодо події злочину, самого себе, оточуючого. В процесі верифікації даних, отриманих при проведенні слідчої (розшукової) дії слідчий постійно вирішує питання про достовірність або недостовірність показань учасників дії, про знання або незнання ними для провадження даних. Все це в подальшому визначає характер слідчої активності, впливає на загальну орієнтацію слідчого в конкретній ситуації розслідування, формує оцінку рівня її визначеності або, навпаки, невизначеності.

При цьому невизначеність ситуації сприяє збільшенню ступеня ризику в роботі слідчого, що є фактором негативного характеру, оскільки збільшує ймовірність прийняття хибних рішень, вчинення слідчим помилкових дій, і як результат, настання несприятливих наслідків. Тому виникає закономірна необхідність дотримання рекомендацій щодо проведення оцінки інформаційного стану на основі аналізу зовнішніх вербальних і невербальних проявів усіх учасників слідчої (розшукової) дії.

Одна з закономірностей невербального прояву сигналів інформаційного стану людини обумовлена тим, що в ситуації коли особа приховує свій справжній інформаційний стан, вигадавши для цього певну історію, змінюючи наявні у нього дані,

вона змушена постійно контролювати свої емоції, не даючи їм себе викрити. В цьому випадку йде не співпадіння того, що особа повідомляє тому, що вона знає, що і відображається через його емоційний стан.

Отже, аналізу та синтезу повинні підлягати не тільки поточний і звичайний стан особи, а і відповідність його вербальних і невербальних сигналів оточуючому, тому характерною ознакою обману з боку особи є неузгодженість, дисгармонія, некогерентність вербальної щодо невербальної складової інформаційного спілкування. Це зумовлено внутрішньою боротьбою, напругою, зосередженістю людини з приводу конструювання та передачі ним неправдивих даних і його нездатністю у зв'язку з цим контролювати всі прояви своєї поведінки.

Вибір та застосування конкретних тактичних прийомів виявлення неправдивих показань при проведенні слідчих (розшукових) дій залежить від: кримінального провадження; предмета посягання; особи злочинця; особи потерпілого; кола обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні; слідчої ситуації.

Прийоми виявлення неправдивих показань про проведенні слідчих (розшукових) дій спрямовані на отримання правдивих даних, недопущення неправди, викриття неправди, усунення наслідків надання неправдивих даних.

Отже, доцільно використання при проведенні слідчих (розшукових) дій для верифікації отриманих даних наступних прийомів:

1. Психологічний вплив на учасника слідчої (розшукової) дії, мета якого полягає в подоланні його внутрішніх і зовнішніх захисних бар'єрів.

2. Організація місцерозташування учасників слідчої (розшукової) дії, яка ґрунтується на врахуванні просторової близькості (мізансцена).

3. Реалізація прийому вторгнення в чужу психологічну зону.

4. Прийоми перевірки одержаних даних (пізнавальна діяльність при застосуванні прийомів якого професійний рівень слідчого і успіх у веденні діалогу ґрунтується на знаннях криміналістики, психології, природничих, технічних і інших наук, в залежності від різних факторів в перевірці істинності наданих даних).

5. Прийом демонстрації учасникам слідчої (розшукової) дії матеріалів відеозапису проведених дій з підкресленням їх доказового значення для ходу слідства.

6. Прийом експериментального отримання, перевірки або підтвердження даних щодо події злочину, інших обставин.

7. Прийом відволікання уваги від предмету слідчої (розшукової) дії на сторонні теми.

8. Прийом участі у слідчій (розшуковій) дії двох або більше слідчих, які грають ролі «добрих» та «злих».

9. Прийом поділу слідчої (розшукової) дії на певні періоди з врахуванням психологічного стану учасників.

На завершальній стадії слідчої (розшукової) дії використання невербальної інформації набуває характеру формування доказового значення одержаної інформації, що виявлена, сприйнята, зафіксована, впорядкована, відображена мовними і немовними засобами, тобто вербально і невербально, з використанням технічних засобів і пристосувань, з метою встановлення істини, викриття і притягнення до відповідальності винних.

Отже, пріоритетним є діяльність не тільки по виявленню доказів, а і по вірному їх фіксуванню у відповідних процесуальних документах. Фіксація доказової інформації є важливою ланкою збору доказів. Належне закріплення і збереження даних, отриманих під час слідчої (розшукової) дії, дає можливість використовувати їх для обґрунтування висновків по провадженню як самим слідчим, так і іншими учасниками провадження. Виконання всіх процесуальних вимог щодо фіксації даних, одержаних під час слідчої (розшукової) дії являє собою стратегічну необхідність у ефективності витрачених зусиль.

З урахуванням значущості показань для встановлення істини по провадженню важливе значення набувають повнота, достовірність відображення в процесуальному документі – інформації, що надходить від учасників у ході слідчих (розшукових) дій. У ряді випадків спотворення інформації, що надходить від учасників процесуальних дій, пов'язана зі складним механізмом отримання її слідчим. Даний механізм має багатоланковий характер (сприйняття – обробка – запам'ятовування – передача – сприйняття – обробка – фіксація). Помилки в кожному елементі структури механізму фіксації інформації призводять до істотних спотворень інформації. Нерідко і слідчий є їх джерелом.

Дослідження проблем фіксації невербальної інформації актуалізується також процесом вдосконалення кримінального процесуального законодавства, що вносить певні корективи в питання закріплення доказів. Актуальність фіксації невербальної інформації обумовлюється також бурхливим розвитком техніки, що застосовується в кримінальному провадженні та її сучасними можливостями.

На стадії оцінки отриманих результатів проведення слідчої (розшукової) дії вивчення вербальної і невербальної інформації – це процес цілеспрямованого оволодіння, правильної інтерпретації і тактично грамотного використання її в подальшому в розслідуванні злочину.

Проведення кропіткого аналізу дозволяє зробити висновок про пріоритети дослідження властивостей і станів учасників кримінального провадження на різних етапах проведення слідчої (розшукової) дії, що сприятиме миттєвому орієнтуванню слідчого в ситуації і вибору їм оптимальної лінії власної поведінки для досягнення загальної мети слідчої (розшукової) дії і вирішення окремих та проміжних завдань розслідування.

Список літератури:

1. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – [4-те вид.]. – Х. : Право, 2010. – 464 с.
2. Криміналістика : учебник [для вузов] / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 990 с.
3. Россинская Е. Р. Криміналістика. Вопросы и ответы : учеб. пособие [для вузов] / Е. Р. Россинская. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 351 с.
4. Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.
5. Криміналістика / под ред. В. А. Образцовой. – М. : Юрист, 1995. – 592 с.
6. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2006. – 588 с.

Ващук О. П. Тактика использования невербальной информации при проведении следственных (розыскных) действий / О. П. Ващук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-2. – С. 293-299.

В статье рассматривается тактика использования невербальной информации при проведении следственных (розыскных) действий. В работе исследуется использование невербальной информации относительно проведения четырех взаимосвязанных стадий в соответствии с этапами проведения следственного (розыскного) действия. Особое внимание уделяется невербальным проявлениям, которые передают настоящее эмоциональное состояние личности, которые она пытается скрыть.

Ключевые слова: невербальная информация, следственные (розыскные) действия, тактика, ориентирующая информация, приемы верификации.

**TACTICS USING NON-VERBAL INFORMATION DURING
THE INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTION**

Vaschuk O. P.

National university «Odessa law academy», Odessa, Ukraine

In the article the tactic of using nonverbal information during the investigative (detective) action. This paper examines the use of non-verbal information in relation to the conduct of four interrelated stages according to the stages of the investigation (investigation) of action. Particular attention is paid to non-verbal expressions that convey the true emotional state of the person who is trying to hide. The use of non-verbal information during the investigative (detective) action arose simultaneously with the use of verbal information. The problem with respect to the factors influencing the deformation of verbal information in the forensic literature and provided practical recommendations. But the study of nonverbal information demands the attention of more dense. There fore, an important tactic analysis using nonverbal information during the investigative (detective) action. Despite the variety of techniques and recommendations on ways and means of using verbal information during the investigation (investigation) of action, non-verbal expressions of man should be treated in this line of research attention. Today is insufficient study of nonverbal communication within other branches of science, and these should summarize and synthesize knowledge for practical use in the investigation of crimes. Holding analysis suggests priorities for research properties and states of participants in criminal proceedings in various stages of investigation (investigation) actions that promote instant orienteering investigating the situation and choosing their optimal line their own behavior in order to achieve the overall goal of the investigation (investigation) of action and resolution individual and intermediate objectives of the investigation.

Key words: non-verbal information, investigative (detective) actions, tactics, directing information, verification techniques.